

Z HISTORIE POVODÍ MLÝNA

Vodní mlýn v malé jihomoravské obci zvané v minulosti Čule a v současnosti Slup (v historických pramenech latinsky „Czulba“, německy „Zulb“) patřil v 16. až 18. století k největším mlýnům na území Moravy. Po stavební stránce svým pozdně renesančním pojetím patřil k nejvýstavnějším technickým zařízením svého druhu. Mlýn spojoval s řekou Dyjí (německy „Thaya“) rozsáhlý vodní náhon, takže spoluvytvářel podmínky vodních poměrů tohoto povodí a tím vtiskl svou pečeť tvárnosti jihomoravského pohraničí. Tvořil v určitých historických obdobích zemskou hranici mezi Moravou a Rakouskem.

Z dějin povodí řeky Dyje lze uvést, že od 12. století slovanští – a v některých místech též němečtí – kolonisté soustavně osídlovali tuto krajinu. Při získávání orné půdy mýcením lesů narušovali zdejší vodní poměry a tím přivodili téměř pravidelné záplavy. Tyto lokální ekologické krize vedly kolonisty a osadníky k tomu, aby v pozdějších staletích překládali svá sídla dále od řečiště a budovali odlehčovací ramena a hráze.

Rozvoj zemědělské kolonizace od 13. století – nárůst osevních ploch a tím také výnosů obilovin – byl pro panské vrchnosti významným zdrojem příjmů. Vrchnosti zakládaly na Dyji a na jejích náhonech větší mlýny s několika vodními koly a s větším počtem mlýnských složení (ve Slupi čtyři až pět vodních kol na spodní dopad vody, deset mlýnských složení; v sousedním městečku Jaroslavicích, středisku zdejšího panství, pak fungoval mlýn o devíti až deseti složeních).

Vodní náhon začínající na řece Dyji u obce Krhovic a ústící již na rakouském území ve městě Laa an der Thaya (česky „Láva“) nepřímo dokládají historické prameny k roku 1302, kdy se uvádí existence mlýna v obci Micmanicích na tomto náhonu. Později sloužil k napájení místních rybníků a jako energetický zdroj pohonu čtyř mlýnů ve středověku, a od doby vybudování velkomlýna v městečku Jaroslavicích pak i pro tento mlýn.

Jez v obci Krhovicích byl nejvýznamnější technickou vodní stavbou tohoto náhonu. Reguloval množství vody

protékající náhonem pro více uživatelů současně. Ve smlouvách majitelů různých územních částí se stanovilo, jakým způsobem je udržovat (smlouvy feudálních vlastníků – kláštera v Louce u Znojma s majiteli panství Jaroslavice). Jez je doložen v historických pramenech již od 14. století. Jeho konstrukce byla až do 17. století celodřevěná. V 18. století byl zdokonalen kamenným násypem. V současné době zastává stejný úkol nový moderní betonový jez, který vedle starého krhovicko-jaroslavického vodního náhonu zásobuje vodou rovněž nově zbudovaný hevlínský závlahový kanál.

Velká dyjská regulace vybudovaná ve třicátých letech 19. století dala vodnímu náhonu konečnou podobu. Náhon udržovali majitelé panství, jednotliví mlynáři a jejich sdružení – bratrstva, později cechy a společenstva. Od 19. století až do počátku 20. století zde fungovalo společenstvo mlynářů zvané „Lávská konkurence“ (podle města Laa an der Thaya) sdružující mlynáře z Podyjí i z rakouské strany.

První ověřená zpráva o obci Slup je známa z roku 1228 z privilegia krále Přemysla I. Základní technické podmínky pro stavbu vodního mlýna však vznikly značně později – pravděpodobně až po 2. polovině 15. století.

Latinský text nejstaršího dochovaného písemného dokumentu o slupském mlynáři a cechovním bratrstvu z roku 1512
Foto: V. Sládek

in die Sancti Floriani quondam magister Anno regni regis apert
 pmo quingentesimo duodecimo **postquam quidem** hanc fundam
 tionis et dotacionis altaris supradicti pntatione et receptum nobis et per
 nos / ut permittit / facte fuit nobis pro pte antedictorum pntatione
 fundationis dotacionis altaris in villa Lauenburgi mltorum in mltorum
 pntatione pntatione in villa Murgu Juhing in viciniam fructu et denario
 fructu pntatione fuit pntatione mltorum pte Lauenburgi et aliorum pntatione in villa
 mltorum pntatione pntatione hanc altaris fundationis et dotacionis una cum pntatione
 pntatione hanc et in eis pntatione ratificatione et pntatione pntatione pntatione
 Sanctam virginem pntatione pntatione pntatione pntatione pntatione pntatione
 altaris pntatione virginem in ecclesia pntatione in villa pntatione pntatione pntatione
 et pntatione de novo fundata et dotata in ecclesia pntatione pntatione pntatione
 decem pntatione pntatione pntatione pntatione pntatione pntatione pntatione
 bonis et pntatione pntatione pntatione pntatione pntatione pntatione pntatione
 altaris pro sustentacione eiusdem mltorum et pntatione in hanc dotacionis pntatione
 mltorum pntatione et pntatione pntatione pntatione pntatione pntatione pntatione

in die Sancti

Výřez mapy kartografa J. Ch. Müllera z 18. století zachycuje tok Dyje s krhovicko-jaroslavickým náhonem a obcí Slup Foto: V. Sedlák

První zpráva o mlynáři ve Slupi – a tím také o mlýnu – je doložena k roku 1512 darovací listinou zdejšího zádušního mlynářského bratrstva. Prvním stavitelem a majitelem mlýna byla pravděpodobně církevní vrchnost ženského kláštera cisterciáckého řádu v městečku Oslavanech u Brna. Po zániku tohoto kláštera v první třetině 16. století přebírali (zhruba od roku 1541 – 1810) ves a mlýn jako zástavu a později jako vlastnictví různí feudální majitelé panství Jaroslavice – páni z Kunštátu, Krajířové z Krajku, páni z Hardeka, z Collalto, Berkové z Dubé. Nejdéle je vlastnili hrabata z Althanu (1609–1790), kteří mlýn zrekonstruovali do původní stavební podoby s řadou technologických zdokonalení.

Od roku 1810 mlýn přešel od zadlužených pánů z Althanu do vlastnictví svobodných mlynářských rodů Hollých, později Steinmetzů a Machů. Tyto mlynářské rody v letech 1810 až 1938 provedly ve mlýně i kolem něj rozsáhlé stavební úpravy – náhon, hospodářské přístavby, stáje pro mleče – a modernizovaly strojní zařízení, které se z tradičních, tzv. českých složení, asi po polovině 19. století přebudovalo na tzv. americký (nebo umělý, též umělecký) mlýn, a konečně – patrně v osmdesátých letech 19. století – na válcový mlýn.

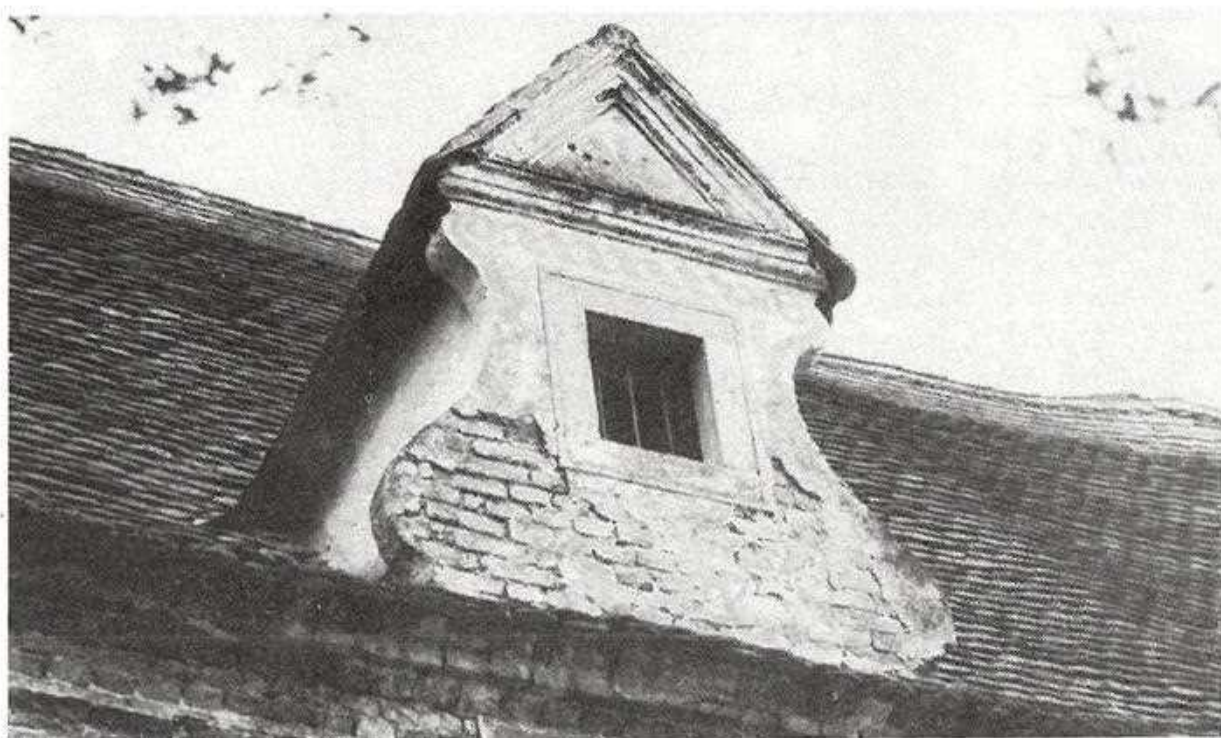
V letech 2. světové války (již před zábořem zdejšího

území nacisty mlynář Friedrich Müller) se dostal do německých rukou.

Po osvobození ČSR byl přidělen podle dekretu prezidenta republiky jako válečný konfiskát zemědělcům Juračkovým; ti nabídli mlýn jako podíl zemědělskému družstvu. Po zániku zemědělského družstva v obci měl několik uživatelů, za jejichž hospodaření zcela zchátral. Mlýn mlel zrní na mouku pravděpodobně do roku 1951, jako šrotovna fungoval asi do roku 1957. Vodní kola na spodní dopad vody nahradila Francisova kašnová turbína. Roku 1970 se stal majetkem československého státu darem Juračkových a v roce 1976 jej jako kulturní památku převzalo do správy a obnovy Technické muzeum v Brně.

Stav mlýna
před renovací
na počátku 70. let
Foto: V. Uher

Zchátralé prvky renesanční architektury budovy – vikýře, výzdoba fasády, římsy – vyžadovaly generální opravu Foto: V. Uher

ARCHITEKTURA A TECHNOLOGIE MLÝNA

Architektonické dispozice budovy slupského mlýna upoutá jednak svou monumentalitou, jednak unikátní dokladovou hodnotou pro dějiny technického stavitelství. Budova mlýna dochovala v základních obrysech podobu pozdně renesanční stavby budované v uzavřené stavební etapě a přitom jen málo narušené pozdějšími stavebními úpravami.

Areál mlýna v minulosti sestával z vlastní mlýnské budovy, z části náhonu, která přiléhala k mlýnské budově, z pozdějších přístaveb (dnes zrušených), a konečně z hospodářských staveb na pozemku za náhonem (větší část těchto budov zanikla a dnes byla obnovena jen jediná z nich). Celý areál je situován v historickém jádru obce, v těsné blízkosti kostela, fary a mladší budovy školy. Mlýn v minulosti společně s uvedenými stavbami a s jinou vý-

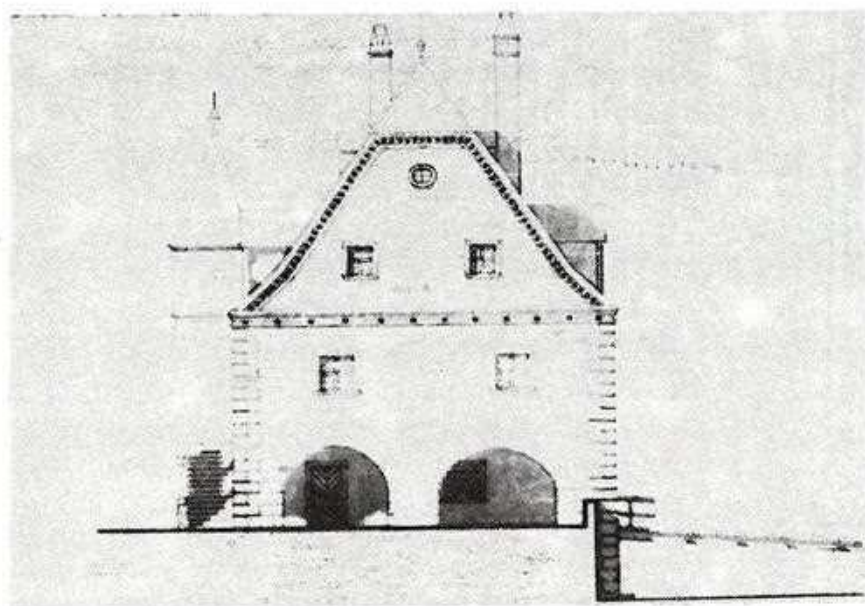
znamnou stavební památkou obce – tzv. „panskou rybárnou“ – spoluvytvářel architektonickou dominantu obce.

Mlýnská budova si zachovala obdélníkový půdorys, který podélnou severní stěnou přiléhá těsně k náhonu. Půdorys budovy o rozměrech zhruba 47 x 12 metrů zabírá ze dvou třetin plocha bývalé mlýnice, z jedné třetiny pak plocha bývalé obytné části mlýna. Ve mlýnici Technické muzeum v Brně instalovalo částečnou rekonstrukci mlýnského strojního zařízení, v obytné části pak expozici mlýnářské techniky.

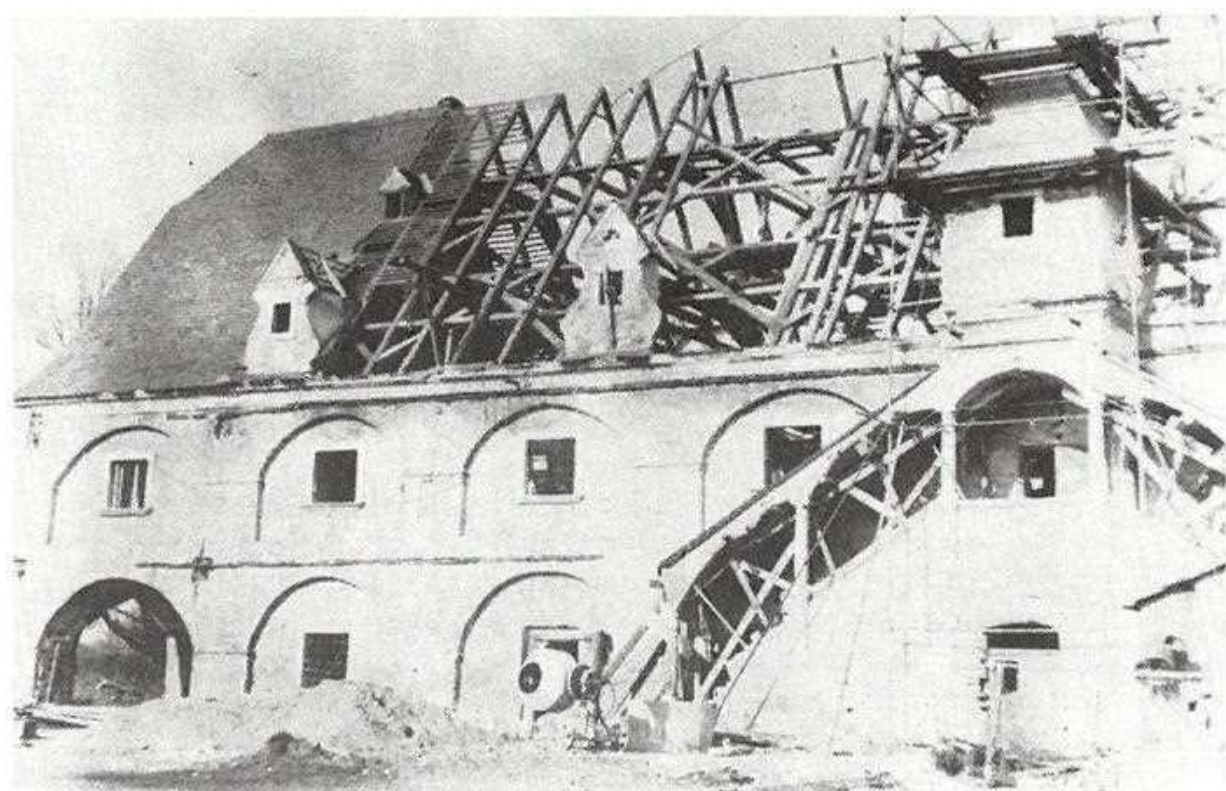
Krov mlýnské budovy nad celým jejím půdorysem tvořila tzv. německá hambalková soustava se stojatými trámovými stolicemi a taškovou krytinou.

Spojovací systém budovy tvořily průjezdy, vchody, v interiéru kamenná a dřevěná schodiště, která zajišťovala spojení provozní a obytné části mlýna. Dva sklenuté průjezdy při obou štítových stěnách mlýna – západní i východní – byly opatřeny podloubími (arkádami). Sloužily jednak jako vjezdy pro vozy mlečů, jednak jako průchozí body dnes již zaniklé veřejné cesty, která procházela areálem mlýna do nedalekých Oleksoviček.

Přístup do mlýnice zajišťovalo několik vchodů; tři z nich na úrovni přízemí, další dva na úrovni prvního podlaží.

Na projektové dokumentaci renovace mlýna se nejvíce podílel Rudný projekt v Brně
Foto: V. Sedlák

Oprava krovu mlýna v letech 1976–1978 Foto: R. Venera

Přístup do mlýnice na úrovni prvního podlaží a průčelí, obráceného ke středu obce, byl obzvláště výrazně architektonicky pojednán formou přístavkového dvouramenného arkádového schodiště. Zastřešení arkád nesly oblé tzv. toskánské sloupky a nad ním se tyčila hranolová věžice se stanovou střechou.

Provedení fasád doplňovalo a umocňovalo reprezentativní vzhled mlýnské budovy. Průčelní fasáda členěná do devíti os oválnými slepými arkádami završovala útvar hlavního schodiště mlýna. Vzhled fasád sjednocovala výzdoba římsami a sgrafitová výzdoba štítů, říms a vikýřů (motivy pletence, růžice a voluty).

Architektonické novotvary doplnilo do hmoty renovované budovy Technické muzeum v Brně. Na průčelní fasádě to jsou především plastická reliéfní kopie mlynářského erbu, vytvořená podle originální předlohy mlýna v Covicích (nyní čtvrť města Brna), dále nápodoba slunečních hodin a malovaná výzdoba růžic, pletenců a volut

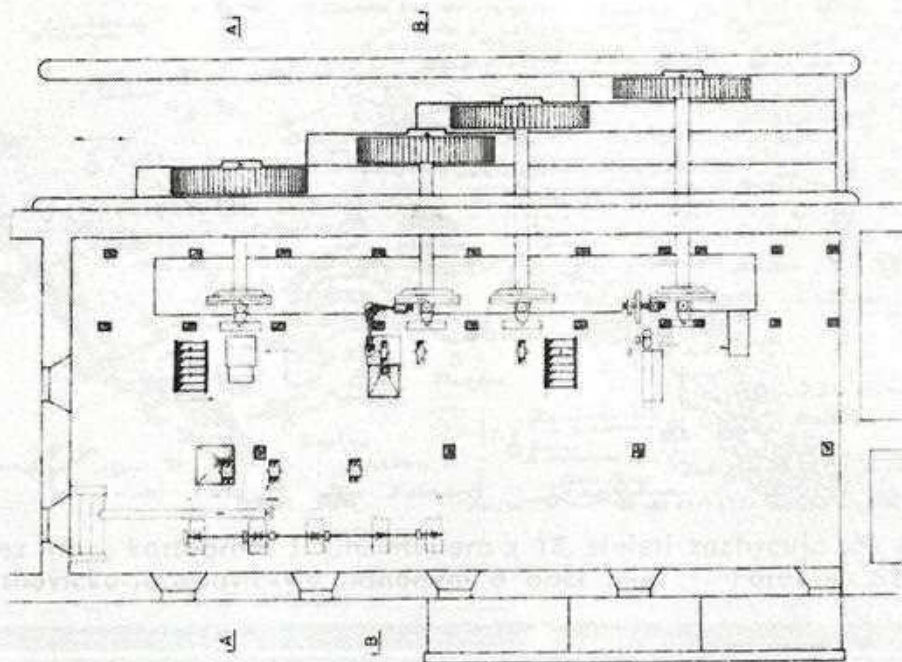
namísto původní sgrafitové. Na návodní straně mlýna je to především soustava čtyř betonových dělicích stěn žlabů vodních kol – tzv. lamfeštů – zbudovaných místo původní dřevěné konstrukce. Tyto novotvary fungují v rámci vybudované expozice mlynářské techniky.

Architektonické znaky a prvky mlýnské budovy ve Slupi dokládají neobyčejný kulturní význam stavby, který přesahuje rámec místa i kraje, ve kterém se mlýn nachází.

Původní strojní zařízení mlýna se nedochovalo. Rámcový obraz o charakteru technologie mlýna si lze utvořit až na základě historického pramene – tzv. guberniální specifikace mlýnů znojemskeho kraje z roku 1704. Z tohoto dokumentu vyplývá, že mlýn po přestavbě pracoval o devíti moučných mlýnských složeních (tzv. českých složeních) a o jednom složení na zpracování prosa (tzv. kašovém složení), na Moravě řečeno „kašník“, v Čechách „jahelka“. Mlýn v této době musely pohánět nejméně čty-

Návodní strana mlýna s rekonstrukcí vodních žlabů pro kola na spodní dopad vody, 1981 Foto: R. Pavlíček

Projekt technologie mlýnice nahradil chybějící zařízení vybavením podle archivních záznamů (zleva doprava: pohon kašniku, dva pohony francouzských kamenů amerického mlýna, pohon českého složení; transmise vpravo nahoře: pohon válcového periodického mlýna) Foto: J. Vrbová

ři až pět vodních kol na spodní dopad vody (v českém mlynářském názvosloví „lopatníky“ či „hřebenáče“).

Všechna mlýnská složení pravděpodobně vždy nepracovala současně (v určitých ročních dobách pro nedostatek vodní síly). Mlýn ve Slupi v této době počtem vodních kol a počtem mlýnských složení patřil k největším ve znojemském kraji a na celé Moravě. Z dalšího historického dokladu – technologického inventáře mlýna, doloženého k roku 1720 – lze uvést například železné tlouky (palice), zvedací sochory s řetězy a jeden „dřevěný šroubový mlýn“.

Konstrukční dispozice mlýnice se zato zachovala v plném rozsahu. Po architektonické stránce patří tato dispozice slupské mlýnice mezi evropské unikáty. Podlahu, kde pracovala tradiční mlýnská složení s kameny – v českém názvosloví tzv. „zanáška“ – podpíraly vyřazené sloupové podpory a doplňovalo zábradlí s výplní tvaru soustružených dřevěných kuželek – tzv. kuželková balustrá-